
*М.т. Максюта,
доктор філософських наук,
професор Національного аграрного університету*

ІДЕЙНО-НАЦІОНАЛЬНИЙ СМИСЛ ФІЛОСОФСЬКОГО ЗНАННЯ ОСВІТИ: ДО ПРОБЛЕМИ ЄДНОСТІ ЗАСАД

Філософія і сучасна педагогічна реальність

Значення філософії як навчальної дисципліни, питання трансформації її розвиваючої спрних науково-методичних проблем – від шляхів, засобів удосконалення методики традиційних видів навчальних робіт та впровадження нових (модульне навчання) до методолого-методичного забезпечення наукового дослідництва студентів. За педагогічним потенціалом філософія мованості у виховально-навчальному процесі нині особливо загострюються. Освітня система перебуває в авангарді соціокультурного розвитку, саме в ній завдяки формуванню самотворчої особистості кристалізуються можливості майбутнього. Завдання оновлення світоглядних орієнтирів, відродження за допомогою засобів освіти споконвічних національно-ментальнісних, духовних цінностей українського народу, формування гуманістичної виховально-навчальної системи підносять роль особистості. Як зазначає Р.Рорті, “не існує істинного способу обґрунтування переконань, немає наперед визначеного плану розгортання доказу. Звільнення від ідеї такого плану є однією з переваг концепції самості, як переплетення, позбавленого центру” [1, 33]. Тим більше значення це має за умови, коли “втрачена найвна невинність, за допомогою якої традиційні поняття покликані були підтримувати власне мислення людини” [2, 65]. Одним із засадничих є положення, що філософія як навчальна дисципліна великою мірою покликана виконувати роль засобу “рефлексивної рівноваги” виховально-навчального процесу у сучасному вищому навчальному закладі. А тому повинні враховуватися характерні саме для її викладання можливості, пов’язані як із специфікою філософських знань, особливостями його навчально-розвивального освоєння, так і з вирішенням злободення максимально відповідіає сучасним вимогам формування навчального змісту, виховально-навчальні методи і прийоми ретрансляції та освоєння якого ефективно зміцнюють, продуктивно розвивають інтелектуально-духовні здібності студента. Висвітлення цих та пов’язаних з ними питань сприяло б віднаходженню відповідей на виклики сучасності, зокрема, пошуку шляхів демократизації освітньої системи, розвитку виховально-навчальної діяльності на основі національно-культурних цінностей, реалізації новогуманістичної парадигми, яка базується на самотворчості суб’єкта виховання і навчання. Адаже система освіти зорієнтована головним чином на ретрансляцію навчального матеріалу та формування, насамперед, репродуктивних здібностей. Однак, реально значущими для суспільства та окремого індивіда нині є не сама по собі інформація, а морально-духовні якості особистості, яка володіє й сукупністю природничо-наукових знань, але, насамперед, здібностями та навиками дослідництва, творчості, самотворчості, відповідальності. Це актуалізує завдання реформування освіти, створення адекватної сучасності її моделі на демократичних, гуманістичних засадах. Науково-методична робота, викладання філософії як специфічного знання покликана сприяти виробленню, апробації адекватних умов, шляхів, засобів організаторської діяльності викладача, особливо ж, зважаючи на те, що завдання полягає у систематичному формуванні інтелектуальних здібностей особистості, її продуктивного мислення, у виробленні організаторських навичок, доброзичливості, інтелектуально-пізнавальної діяльності, а не тільки в тому, що “мислення треба організовувати” [3, 187].

Унікальність філософської освіти полягає у тому, що, орієнтуючи на вироблення та засвоєння смислу, філософсько-світоглядний пошук і знання покликані спонукати, насамперед, активізувати інтелектуально-мислительну діяльність. Життєдіяльність людини – багатоманіття форм, засобів її проявів, найрізноманітніші відносини у суспільстві, відносини з іншими людьми, життєвий вибір, оцінювання під власним кутом зору тих чи тих явищ і процесів. Людське буття – постійні роздуми, мислительне “навантаження”, внутрішній діалог: зіставлення того, що є, і що можливе, бажане, осмислення мети та смислу власного буття, того, яким воно є у контексті загальнолюдських вимог та цінностей; як бути, аби бути собою тощо. Освоєння філософсько-світоглядного знання – найважливіша передумова інтелектуально-духовного становлення особистості, вироблення навичок пошуку “правди життя”, а це на сьогодні найзначуще. “Передумови для розуміння і “розуміння-навчання” є передумовами культури взагалі. Інакше культура не може бути пояснена чи реалізована” [4, 251].

“Розуміння-навчання” максимально сприятливе для педагогічного процесу: для формування творчої особистості, розвитку інтелектуально-духовного світу суб’єкта виховання і навчання на демократичних, ідейно-національних, морально-етичних засадах. Відтак набувають великого значення самостійна навчальна робота студентів, дослідницький, діалогічний, проблемний методи, прийоми педагогічної імпровізації і т.ін. Разом з тим практична реалізація найвищих цінностей людської особистості, демократизму, індивідуального підходу підносять чинник відповідальності. Виявлення тенденцій сучасної педагогічної реальності, її подальший розвиток здійснюється на засадах практичного врахування результатів науково-методичного дослідження проблем національно-ментальнісної мотивованої доцільності. Представлена поза цим виховально-навчальна діяльність, викладання філософії не реалізують усіх розвивальних, виховальних можливостей, втрачають її соціокультурний смисл. Національно-буттєві ініціювання є

доповняльними рефлексивних чинників розбудови світоглядного знання, зрештою, “узлагодженості людини із собою та світом” [5, 10]. Адже “традиційні рефлексивні засоби”, на переконання Г.С. Сковороди, “недостатні”, український мислитель “використовує величезний арсенал образно-концептуальної рефлексії, крок за кроком розкриваючи архітектоніку світобудови” та “уподібнюючи світ театрові” – “проте, смисложиттєвому, де від вдало обраної людиною ролі залежить узлагодженість цієї істоти з собою та цілим світом” [5, 10]. Доконечно – у вимірах національно-культурного буття, наскрізних чинниках реального життєвляштування людини, її межових засадах “реальної філософії, як елемента облаштування нашої свідомості” [6, 23]. А відтак – її ретрансльованої освітньою системою “філософії понять та вчень, предметом якої є експлікація реальної філософії” [6, 23].

Нині зростає виховально-навчальне значення національно-ментальнісного потенціалу філософсько-світоглядного знання як засобу рефлексивної “добудови” національної культури. Роль філософської освіти в останній досить істотна, оскільки у межах і на засадах національно-ментальнісної вмотивованості педагогічного процесу вона зміцнює здатність реалізації його мети. Філософська освіта у даних спрямуваннях нині в епіцентрі духовно-культурних процесів, є формою вирішення завдання “пошуку шляхів переходу від ери cogito (“мислю”) до ери cogitamus (“мислимо”), від Я до Ми, від індивідуалізму минулого до об’єднання усіх творчих потенцій усіх здорових сил у всезагальному інстаураційному процесі” [Цит. за: 7, 86].

Аналізуючи ж проблему українського національного характеру, І.Бичко зазначає, що в традиціях української філософії “ставлення до пізнаваного, осмислюваного буття визначається не інструментально-об’єктивістським, утилітарним (“голим”) інтересом (як у позитивістів, натуралістів, прагматистів)” [8, 22]. Привертає увагу І.Бичко і до думки О.Кульчицького, згідно з якою для українського світосприймання характерне “не просто байдуже (щодо самого по собі буття) “віддзеркалювання” його – “філософське віддзеркалювання світу, “reflexio” пов’язується з актами любові, смирення і самопожертви, спорідненими з релігійною настановою людини, відомою під назвою “devotio” – відданість” [8, 23]. Тому у виховально-навчальному процесі викладання філософії важливо враховувати, що максимально смисложиттєво прийнятний для української людини “сформований віддавна в межах української культури, відмінний як від Сходу, так і Заходу, хоча з ними обома пов’язаний, тип філософування. Він відзначається не так предметом (ним завжди є всезагальне), як суб’єктом пізнання. Суб’єкт, “любомудр”, філософ є тут не суто гносеологічним, а цілісним суб’єктом... До філософських висновків він доходить через пошук особистісного сенсу життя, через внутрішню боротьбу й власний душевний досвід. Саме тому в українській культурі складається філософія, домінуючу інтенцію якої становить екзистенційно-антропологічна редукція філософського знання” [9, 21–22]. І в сучасному педагогічному процесі використовується особистісність філософування.

Національно-ментальнісний контекст буття філософії

Кожна національна культура повинна опікуватися своєю внутрішньою цілісністю. Цілісність культури – потаємний мотив, свідчення активної присутності у ній її творця, того, що людина у культурі, що культура залишається зі своєю суттю – самоутвердження, самотворення, відтворення смислбуттєвого начала, власно людської цілісності.

Філософсько-світоглядні знання, норми, цінності – внутрішні складові духовно-культурних, соціально-економічних процесів. Але реалії, що безпосередньо простежуються, залежні від духовно-творчого стану людини та суспільства. Культурний, соціально-економічний поступ забезпечуються реальністю, вираженістю, змістовністю внутрішніх спонукань, інтересів, ініціатив, духовних та культурних запитів, єдністю поривань, ідеалів, уподобань. Це дійсно цілий світ, невидимий і водночас реально значущий, він визначає усе життя і творчість людини. Що і як здійснюють людина та суспільство, зрештою, об’єктивується національно-ідейним смислом.

Національна самосвідомість пройнята національно-ідейним смислом, як квінтесенцією форм соціальної, культурної творчості. Національно-ідейний смисл соціально-економічних, культурних процесів є свідченням, що національно свідоме –складовий чинник даних процесів.

Національно-ідейний смисл соціальної, культурної творчості у якості вихідної основи передбачає адекватну за змістом духовно-культурну творчість у суспільстві. Національна самосвідомість продукує і транслює в духовно-культурні процеси національно-ідейний зміст. Засобом продукування, збагачення національно-ідейного змісту, є філософсько-світоглядні знання та мислення. Національно-ідейний смисл – епіцентр, до якого знову і знову прямує філософсько-світоглядне мислення. У такий спосіб у суспільній свідомості прокладаються загальні смисложиттєві шляхи творчої думки, причому йдеться саме про вдосконалення мислення.

Філософія виховує, формує, збагачує суб’єкта культурної, соціально-економічної активності. Унікальний філософсько-світоглядний пошук, філософсько-світоглядне мислення перебирає на себе справу обґрунтування людської постави у світі, робить сприйнятливою для людини її вкоріненість у національну культуру, адже сприятливим є культурний простір, що рівною мірою репрезентує і національну особистість проявити себе у тій чи іншій сфері творчості, і розмаїття можливостей культури для особистості. Культура є, коли є історично визначеною спільністю творчих зусиль особистостей, коли особистість своєю творчістю спроможна визначити себе у культурі.

Для особистісного буття смисл увиразнюється спільністю, загальнозначущістю культурної творчості і поступу, як проявами національно-ідейного смислу. Філософія культивує спільне поле культурних значень і реалізується у бутті людини та суспільства як національно-ідейний смисл. Вона сприяє виробленню широкого за змістом кругозору, можливостей осмислити буття, культуру, глибше усвідомити життєво необхідне. Завдяки цьому людина усвідомлює значущість своєї національної вкоріненості, що не може не нести представлені як внутрішній мотив активності соціального суб'єкта національної ідеї. Піднесена ж на належний рівень, остання надає національно-ідейного смислу соціокультурній активності. Даний процес реалізується духовно-культурним розвитком, в якому об'єднуючу мислительну роль виконує філософія. Адже лише її властиві смисложиттєві виміри, що роблять людину національно свідомою. Вона увиразнює невідривність індивідуального від національного, особистості від нації. Завдяки філософії людина дістає можливість вбачати у процесах суспільного та культурного поступу їх найзагальніше, істотне спрямування. Життя людини в єдності і на основі національних умов усвідомлюється як особливо значуще для неї. Філософія висвітлює національну культуру, її унікальність, неповторність серед інших культур, шлях її історичного становлення, об'єднує у цілісність смисложиттєвих роздумів, забезпечуючи довершену повноту, багатство, розвинутість внутрішнього життя людини. Вона стає більш сприйнятливою до життєстверджувальних здобутків національної культури, національних традицій, а відтак – і здобутків інших культур – більш свідомо і активно здатна брати участь у сучасних процесах творчості. “Необхідна довічна відданість буттю” [10, 63], її засіб увиразнення – філософія. Вона виявляє, висвітлює риси людини, її природу, яка полягає у постійному прагненні до самореалізації у формах культурної творчості. Подібно до ефективного, по-діловому організованого господарства, в яке підприємець вкладає кошти і очікує на їх зростання завдяки уміло організованій справі, життя у смислі – “прибуткове”. З часом смисл стає багатшим, життя – смислотвірним. Смислотвірне життя особистості – в органічній єдності зі своєю нацією, з національною культурою.

Смисложиттєвість вибудовується тими культурними надбаннями особистості, що “матеріалізуються” власним матеріалом національної культури. Життя людини завжди індивідуальне, з неповторними умовами, потребами, спрямуваннями, але воно потребує і реально утверджується в адекватному йому за смислом національному – національне “ми” утримує, оберігає індивідуальне “Я”. Філософія забезпечує глибоке розуміння даних процесів. Вона “повинна бути людині за програму прилаштування її як цілісної особистості до буття в його всезагальності й велетенськості” [7, 86]. Збагачена тисячолітнім досвідом, національна філософія покликана постійно підтримувати свідомість того, що людина може збагачуватись, розвиватись у єдності з національним “Ми”. Відтак вагомішою повинна бути інформативність філософії як навчального предмета.

Ініціююча роль національно-ментальнісних цінностей у виховально-навчальній діяльності

Обґрунтування національно-ментальнісної спрямованості посідає особливе місце у процесі викладання та навчального освоєння філософських знань.

Особистісне засвоєння історичного, смисложиттєвого досвіду національно-культурного буття, національної ментальності – адекватний екзистенціальний базис для збагачення, зміцнення самооцінки. Втім, “наукові результати засвідчують, що підвищення самооцінки стає важливим ціннісним аспектом у житті індивіда” [12, 26], зокрема, є найсприятливішою передумовою інтелектуального, професіонального зростання особистості.

Українська нація – хліборобська, відповідний світогляд має бути формою концептуалізації філософського знання у процесі його освоєння. Збагачення внутрішнього світу особистості у процесі навчання закорінене у національній ментальності. Остання як форма концептуалізації філософського знання у процесі навчання – спосіб розуміння філософських істин, спосіб пробудження, формування, розвитку здібності “мислити щось”. Адже є істотна відмінність між “писати й думати про щось” і “писати й думати щось”: думки й слова “про щось” – думки, слова сторонньої людини, здатної розповісти “про щось”, відстороненість суб'єкта від об'єкта [13]. Необхідно відійти від позиції стороннього спостерігача. Це означає повернення у саме життя, відтворення різноманіття життєвих зв'язків, наповнення буттєвим смислом проявів людини; це означає необхідність людських вимірів буття, бути собою в усьому – в думках, словах, справах, означає “відданість буттю”, всекоріненість у буття, коли буття є повнокровний, життєвідтворювальний і життєстверджувальний процес людського існування.

Культура – система ідей, але істотно відмінна від, скажімо, наукових, оскільки у її вимірах “стає очевидною доконечність доповнити об'єктивні імперативи суб'єктивними” [14, 338]. На відміну від науки культура є сферою панування “ідей – переконань”, якими кожен живе, які, по суті, є визначальною, “конститутивною”, життєвою потребою життя, “життя має бути культурним, а культура – життєвою” [14, 337], розгортатися, реалізовуватись індивідом, який і “клопочеться” нею, а не тим, як “приспосувати свої переконання до того, що розум вважає за істину” [14, 332]. А це передбачає “з'ясування нашого внутрішнього стану”, “автоматичну селекцію в культурі та вилучення усіх її утопічних, несумісних із життям форм” [14, 339–340]. Навички подібної інтелектуально-селекційної праці в культурі, безперечно, покликана пробуджувати національно орієнтована філософська освіта, здатна формувати уміння “домислювати думку до кінця” [11, 73], до буттєвих глибин. Філософська освіта на цьому шляху – надзвичайно дієвий, об'єктивно необхідний фактор.

Ефективність викладання філософії великою мірою забезпечується закоріненістю у трансформованих національно-ментальнісних цінностях у статусі світоглядних орієнтирів, вимогами і нормами високої моральності, доброзичливості, відкритості, гармонійності, емоційності і сердечності, оптимізму. Вони концентрують у собі багатостолітній національний духовно-культурний досвід в уявленнях про буття, добро, зло, природу, світ, покликання, долю, смисл життя людини. Кожна людина формується, живе і життєтворить у єдності буття своєї нації в умовах навколишнього середовища, фундаментальних для кожного національного буття особливостей взаємодії із природою. Це не може не визначати змістовні риси пріоритетів, орієнтирів світосприймання, світорозуміння та світовідношення. Людина не може не сприймати світ крізь “делеговані” їй національною ментальністю і культурою “національно-світоглядні окуляри”, як довічний, переконливий чинник увиразнення правди її гідного буття, переживаючи глибинні зв’язки зі своєю нацією, не може не бути її “прихильником”. Але “щоб це мислення існувало, я мушу помислити його, мушу прилучитися до його істинності, зробити його властивим моєму біологічному мікрокосму” [14, 334]. Пробуджується, зміцнюється почуття внутрішньої духовної спорідненості індивідууму із філософськими знаннями, як чинника відродження мислення, завдячливе ставлення до якого пробуджується в міру усвідомлення життєзначущих істин, зміцнення усвідомлення, можливостей мислительного пошуку, його спрямованості. “Дошукайтесь думкою до глибин цивілізації й ви побачите, що вони виростали навколо священного каменя чи криниці. Спочатку поклонялись місцю, затим робили його гідним слави. Рим полюбили не за його велич – Рим став великим, бо його полюбили” [10, 62]. Філософська освіта – засіб спорідненості індивіда з національно-духовними цінностями.

Прямо чи опосередковано дані положення сприяють не лише формуванню та підтриманню належної атмосфери для ознайомлення студентів із високими філософськими істинами, а й поглибленню їх освоєнню. Національно-світоглядні цінності та орієнтири виконують роль своєрідної “метамови” у процесі викладання філософії. Національно-світоглядний контекст навчання забезпечує змістовну, поглиблену сприйнятливості філософського знання, його синтезуючу роль. Духовність – набута “властивість”, а стан здобування – турботлива звернутість до внутрішнього світу, як до “поля” культивування духовно-інтелектуальних якостей. Особливого значення у цьому набуває ціннісний контекст філософського знання, як конститутивний чинник, що організує входження суб’єкта навчання у “простір” знання. Завдяки їх ціннісному маніфестуванню вони природно життєзначущі в особистісному самовихованні: як виявлення межових смисложиттєвих питань вони відповідно орієнтують і суб’єкта навчання. Актуалізуючи у виховально-навчальному процесі “вузлові” смисложиттєві моменти, увиразнюючи їх ціннісний потенціал, викладач сприяє виробленню у студентів навичок їх “розпізнавання”, поступового усвідомлення їх як життєво непроминальних. “Якщо ми хочемо побачити в тексті не лише текст, а й приховану за ним ментальність, то це передбачає уміння експлікації як категорійних структур, так і цінностей, які даний текст організують, що, у свою чергу, виводить на історичні особливості культури, на історію в цілому” [15, 154].

Глибокому й змістовному “догляду” повинна піддаватись уся система морально-інтелектуальних норм буття, на основі яких і в яких виявляє людина свої можливості, духовні орієнтири та цінності. Останні – підсумок довготривалого розвитку, перерванісним минулого, а нинішній спосіб життя людини, дії та їх наслідки у незрівнянно складнішому, ніж у минулому, світі у більшості випадків не підвладні стереотипам. Людина безпорадна у внутрішньому досвіді, збентежена внаслідок втрати смислу усталених норм. Загострюється потреба скрупульозно й відповідально постійно “вчитися духовності”, виявляти запитуваність та шукати відповіді щодо цінностей духовно-морального потенціалу у світлі сучасних вимог. Подібна “стурбованість” не має нічого спільного із бездумним активізмом, проявляти стурбованість – “приймати й повертати все на добро” (Г.Сковорода), бути вдячним за наявний світ культури. Вдячне сприймання здобутого – усвідомлення його необхідності, переживання почуття прихильності до нього та любові, добротверджувальна внутрішня атмосфера пробудження інтелектуальності.

ЛІТЕРАТУРА

- Рорти Р.* Пріоритет демократії перед філософією. – К., 1998.
- Гадамер Г.-Г.* Истина и метод // Филосфские науки. – 1987. – 6.
- Кленко С.Ф.* Методологія пізнання освіти // Практична філософія. – 2003. – 1.
- Козловський П.* Постмодерна культура: суспільно-культурні наслідки технічного розвитку // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. – К., 1996.
- Табачковський В.* Полісутнісне homo: філософсько-мистецька думка в пошуках “неевклідової рефлексивності”. – К., 2005.
- Мамардашвили М.* Как я понимаю философию. – М., 1990.
- Акопян К.З.* Філософська інстаурація Етьєна Суріо // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – 4.
- Бичко І.В.* Український національний характер: персоналістський підхід // Філософсько-антропологічні читання ‘95. – Вип. 2. – К., 1996.
- Горський В.* Філософія в українській культурі (методологія та історія). – К., 2001.

- Честертон Г.К.** Флаг мироздания // *Философская и социологическая мысль.* – 1990. – 1.
- Честертон Г.К.** Почему философии пора воскреснуть // *Философская и социологическая мысль.* – 1990. – 1.
- Бёрнс Р.** Развитие Я – концепции и воспитание. – М., 1986.
- Бердяев Н.А.** Философия свободы. Смысл творчества. – М., 1989.
- Ортега-и-Гасет Х.** Вибрані твори. – К., 1994.
- Дрыгин М.А., Лехнер Е.А., Чёрная Е.Г.** Философия в вузе: альтернативный путь? // *Философские науки.* – 1991. – 6.